

ALEKSANDRA PRAŠČEVIĆ¹

E-mail: aleksandra.prascevic@ekof.bg.ac.rs

VALERŠTAJNOVA TEORIJA SVETSKOG SISTEMA: PERSPEKTIVA EKONOMSKE ISTORIJE ILI POGLED U BUDUĆNOST?

WALLERSTEIN'S WORLD SYSTEM THEORY: A PERSPECTIVE OF ECONOMIC HISTORY OR A LOOK INTO THE FUTURE?

JEL KLASIFIKACIJA: N01, N10, O10

APSTRAKT:

U radu se razmatra teorija svetskog kapitalističkog sistema koju je razvio Imanuel Valerštajn tokom sedamdesetih godina XX veka, a u čijoj je osnovi bio pokušaj alternativnog objašnjenja dinamike istorijskog ekonomskog razvoja, u odnosu na dominantan pristup prema kome je model industrijalizacije Zapada i kapitalističkog razvoja predstavljen kao univerzalan i nereverzibilan proces. Valerštajn je ponudio objašnjenje međuzavisnosti prostora, vremena i faktora razvoja kao osnovnih elemenata za objašnjenje odnosa zavisnosti između razvijenih i nerazvijenih u svetskom sistemu, baziranog na hijerarhiji i hegemoniji centra u odnosu na periferiju i poluperiferiju, ali i objašnjenje u promeni položaja pojedinih zemalja i regiona unutar svetskog sistema. Valerštajnova teorija nudi objašnjenje zašto su pojedine zemlje i regioni razvijeni, dok ostale karakteriše nerazvi-

1 Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Kamenička 6, 11000 Beograd, Srbija

jena privreda, koja je uloga ekonomije, a koja politike u tome i može li se to promeniti ako se u obzir uzme učvršćivanje odnosa zavisnosti kao ključnog strukturirajućeg faktora nerazvijenih privreda. Valerštajnov pristup prema kome se kao jedinica analize mora javiti svetski sistem, a ne pojedinačne države, dobiće u narednim decenijama u kojima dolazi do intenziviranja procesa globalizacije posebno na značaju, a time i na potvrdi. U radu će se navedene najvažnije karike Valerštajnovе teorije razmotriti sa aspekta ne samo objašnjenja etapa razvoja u ekonomskoj istoriji, već i aktuelnih geopolitičkih tenzija i promena u okviru svetskog sistema, o kojima je on govorio kao o strukturnoj krizi svetskog sistema, ili kapitalističke svetske privrede, kojom se dovodi u pitanje postojeći svetski sistem uz neizvesnost da li će on biti zamenjen boljim ili lošijim sistemom, ili možda sistemima. Svakako, svet se prema Valerštajnovim navodima nalazi u procesu transformacije ili tranzicije postojećeg sistema čija je jedna od najznačajnijih karakteristika neizvesnost.

KLJUČNE REČI:**TEORIJA SVETSKOG KAPITALISTIČKOG SISTEMA, DRUŠTVENI RAZVOJ, GEOPOLITIČKE PROMENE****ABSTRACT:**

The paper discusses the theory of the world capitalist system developed by Immanuel Wallerstein during the seventies of the 20th century, which was based on an attempt to provide an alternative explanation of the dynamics of historical economic development, concerning the dominant approach according to which the model of Western industrialization and capitalist development is presented as a universal and irreversible process. Wallerstein explained the interdependence of space, time, and development factors as the basic elements for explaining the relationship of dependence between the developed and the underdeveloped in the world system, based on the hierarchy and hegemony of the center about the periphery and semi-periphery. He also explained how the position of certain countries and regions within the world system changes. Wallerstein's theory explains why certain countries and regions are developed, while others are characterized by an underdeveloped economy. He explained what is the role of the economy, and what is the role of politics in it, and whether it can be changed if we take into account the strengthening of dependency relations as a key structuring factor of underdeveloped economies. Wallerstein's approach, according to which the unit of analysis must be the world system, and not individual states, will gain in the coming decades, in which the globalization process intensifies, especially in importance, and thus in confirmation. In the paper, the most important components of Wallerstein's theory will be considered from the aspect of not only explaining the stages of development in economic history, but also the current geopolitical tensions and changes within the world system, which he spoke of as a structural crisis of the world system, or the capitalist world economy which questions the existing world system with the uncertainty of whether it will be replaced by a better or worse system, or perhaps systems. Certainly, according to Wallerstein's statements, the world is in the process of transformation or transition of the existing system, one of the most significant characteristics of which is uncertainty.

KEYWORDS:**THEORY OF THE WORLD CAPITALIST SYSTEM, SOCIAL DEVELOPMENT, GEOPOLITICAL CHANGES**

1. UVOD

Imanuel Valerštajn (1930-2019) je bio američki sociolog i historičar, politički sociolog, društveni teoretičar i vizionar. Govoreći o izboru svog zanimanja i opredeljenju da studira sociologiju, Imanuel Valerštajn ističe svoju svestranost i zainteresovanost od mladih dana za različite društvene teme od istorije i politike, do ekonomije, te da mu je tadašnji sistem studiranja na Univerzitetu Kolumbija upravo to omogućavao jer je mogao da izabere različite naučne discipline u okviru svog studijskog programa. Ipak, kako i sam ističe, na kraju se on opredeljuje za sociologiju u kojoj stiče i diplome svih nivoa obrazovanja i to na Univerzitetu Kolumbija (SAD). Sociologija mu nameće, po njegovim rečima, najmanje ograničenja za njegovo istraživanje i delovanje, dok njegova druga velika ljubav – istorija, pruža neophodan okvir da se konkretni događaji i razvoj ljudskog društva kontekstualno objasne. Zato on za sebe kaže i da je „sociološki historičar“, a mogli bismo reći i da je historičar razvoja društva. Zapravo, Imanuel Valerštajn je „društveni naučnik“², kako sam sebe naziva i što je najpogodnije za objašnjenje njegovog širokog naučnog opusa.

Valerštajn insistira na potrebi jedinstvenog pristupa istraživanju društvenog razvoja uključivanjem različitih naučnih disciplina – istorije, sociologije, politike i ekonomije. To mu je i poslužilo da koncipira i razvije teoriju sistema po kojoj je i najpoznatiji, a koju je tokom života koristio za objašnjenje aktuelnih društvenih i ekonomskih događaja i promena, kao i za predviđanje budućih kretanja. Valerštajn, međutim, ističe da je teorija sistema u većoj meri jedna nova i drugačija „perspektiva“, nego što je prava teorija, zato često govori o analizi svetskog kapitalističkog sistema.³ Intelktualno je po sopstvenim tvrdnjama bio pod uticajem Karla Marksa, Fernarda Brodela, Jozefa Šumpetera, Karla Polanija, Ilije Prigožina i Franka Fanona. Dakle, on je bio pod uticajem teorija koje nisu predstavljale glavni tok misli (tzv. *meinstrim*) i umnogome su bile alternativne u društvenim naukama, a pored marksističkih ideja bile su to ideje anti-kolonijalizma i kritike post-kolonijalnog ekonomskog i političkog sistema. U isto vreme on prihvata doprinose u primeni novih metoda u psihologiji, sociologiji i istoriji.

Na Valerštajnovu teoriju sistema su odlučujuće uticale prvenstveno teorije zavisnosti jer svetski sistem počiva na odnosima zavisnosti koji imaju različite manifestacije u različitim istorijskim periodima.⁴ Ovi odnosi zavisnosti podrazumevaju pored zavisnosti periferije od centra i klasnu zavisnost podređenih klasa u odnosu na klasu koja dominira (u centru su to industrijske vladajuće grupe koje dominiraju nad industrijskim radnicima, dok je na periferiji sistema to elita koja dominira nad poljoprivrednim proizvođačima), ali i zavisnost politike od ekonomije koja je prisutna u centru i razlikuje se od dominacije politike nad ekonomijom u područjima periferije i polu-periferije svetskog sistema⁵.

Prema Valerštajnovoj teoriji kapitalističkog sistema, jedinica analize moraju biti istorijski sistemi, a ne pojedinačne države⁶. Među ovim sistemima izdvaja se svetski kapitalistički sistem, ili svetska privreda kao i dalje aktuelna, a čiji razvoj možemo pratiti u proteklih 500 godina, odnosno od perioda „dugog XVI veka (1450-1650)“ tokom koga se Seve-

---

2 Jakšić, (2019), str. 10.

3 Jacob (2023), str. 24.

4 Jakšić (1985), str. 62.

5 Jakšić i Prašćević (2019), str. 308.

6 Jakšić i Prašćević (2019), str. 361.

rozapadna Evropa izdvaja kao centar svetskog kapitalističkog sistema, što ostaje do dan danas. U narednim vekovima izdvajaju se druga dva konstitutivna elementa svetskog sistema – najpre polu-periferija u oblasti Mediterana, kao i periferija u oblasti Istočne Evrope i to tokom „dugog XIX veka (1780-1914)“⁷.

U okviru ovog trougla: centar – polu-periferija – periferija mogu se pratiti etape u odnosima razvijenih sa nerazvijenim delovima sveta. Možemo analizirati razloge i načine kako se pojedina područja priključuju centru, kako neka postaju polu-periferija ili periferija, koji su metodi periferizacije koji transformišu predkapitalizam zaostalih područja u perifernu ekonomiju, šta karakteriše hegemoniju, kako su se tokom vekova menjale zemlje hegemoni, koje su glavne pretnje postojećem sistemu i kako se sa njima nosi trenutni hegemon, odnosno Sjedinjene Američke Države.

Važno je da istaknem da sam sa teorijom Imanuela Valerštajna kao i drugi studenti Ekonomskog fakulteta u Beogradu imala priliku da se upoznam još na osnovnim studijama, u okviru predmeta Ekonomska istorija (danas Istorija ekonomije) devedesetih godina XX veka. Ovaj predmet sam pohađala u jesenjem semestru 1993. godine, u specifičnom trenutku za Srbiju i tadašnju SFRJ koja se raspadala u vrtlogu ratnih sukoba između dojučerašnjih bratskih naroda koji su decenijama razvijali unikatni model socijalizma – samoupravni socijalizam, ostvarujući rezultate ekonomskog i društvenog razvoja i napretka, ali su se tokom devesetih na opšte iznenađenje fokusirali na stvaranje nacionalnih država, potpuno odbacujući socijalističko i jugoslovensko nasleđe. Originalnost Valerštajnovе teorije mi je odmah privukla pažnju pružajući mi okvir za razumevanje i tadašnjeg trenutka. Njegove teze da društveni razvoj i napredak nije predeterminisan⁸, odnosno nije unapred zagaranтовan, kao i da se ne može analizirati stanje pojedinačne ekonomije i države, a da se ne uzme u obzir njeno mesto u svetskom sistemu, dinamika promena tog sistema, kao i da se politika i ekonomija dramatično razlikuju između zemalja koje zauzimaju mesto centra, polu-periferije ili periferije u svetskom sistemu, činile su mi se kao potpuno ispravne.⁹

Današnja kompleksna globalna politička i ekonomska dešavanja koja su svet dovela na ivicu sukoba potvrđuju Valerštajnovо mišljenje da se svetski kapitalistički sistem već decenijama nalazi u sistemskoj krizi, a da je od kraja Hladnog rata izašao iz stanja ravnoteže uz pad moći svetskog hegemonа, odnosno SAD-a, iako su one bile nesumnjivi pobednik Hladnog rata. Zbog toga se i možemo okrenuti Valerštajnovој teoriji svetskog kapitalističkog sistema u pokušaju da ekonomsku i političku stvarnost najpre razumemo, a možda i predvidimo budućа kretanja. Valerštajnova teorija i dalje privlači značajnu pažnju naučnika i to ne nužno i samo u oblasti ekonomije, već šire – društvenih nauka. Naravno, kao i u slučaju drugih teorija, reč je samo o jednoj od mogućih interpretacija. Ovaj rad je upravo posvećen primeni Valerštajnovе teorije svetskog sistema na analizu sadašnjosti i budućnosti globalnih ekonomskih kretanja. Kroz vizuru Valerštajnovе teo-

7 Jakšić i Prašćević (2019), str. 311.

8 Inače su u ekonomiji poznate teorije kojima se dokazuje da ekonomski razvoj i razvoj demokratskog sistema ne moraju biti predeterminisani. O tome govori teorija Daronа Ačemoglua. (Jakšić (2012), str. 17)

9 Za upoznavanje sa teorijom Imanuela Valerštajna na srpskom govornom području najveću ulogu ima prof. dr Miomir Jakšić, redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Beogradu. On je u proteklim decenijama priredio više monografija i članaka posvećenih teoriji Imanuela Valerštajna. Među poslednjim monografijama je monografija „Svetski sistem: kriza i naučnik“, Imanuela Valerštajna, koga je na inicijativu prof. Jakšićа priredio Valerštajn za srpsko govorno područje na osnovu svojih radova. Ova monografija je objavljena 2016. godine, u izdanju Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

rije detaljno se u radu razmatra promena hegemonu u svetskom sistemu nakon Drugog svetskog rata, kao i posleratni uspon, a zatim i silazna putanja SAD-a i to u kontekstu prisutne strukturne krize svetskog kapitalističkog sistema.

2. TEORIJA SVETSKOG SISTEMA KAO ALATKA ZA IZUČAVANJE EKONOMSKE ISTORIJE

Valerštajnova teorija svetskog sistema predstavlja alternativno objašnjenje istorijskog ekonomskog i društvenog razvoja, predstavljajući izazov za klasične ideje razvoja kakva je jedinstvena evolutivna teorija razvoja Volta Rostova koja je šesdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka dominirala. Valerštajnov pristup je u skladu sa tradicijom tzv. Škole Anala¹⁰ i jednog od njenih predstavnika, Fernana Brodela koji insistira na „dugom trajanju“ istorijsko-geografskog prostora u proučavanju struktura, a ne pojedinačnih istorijskih događaja, kao i na saradnji i celovitosti u istraživanju različitih društvenih nauka, kako po pitanju predmeta analize, tako i po pitanju metoda. Zbog toga se istorijska istraživanja ne mogu odnositi samo na proučavanje političke istorije, niti se na istoriju može gledati samo kao na puko nabranje istorijskih događaja, bez njihovog stavljanja u određeni istorijski kontekst. Upravo taj istorijski kontekst postaje važan i za razumevanje razvoja ekonomske, i opšte društvene misli. Pored političkih događaja kao predmet istorijske analize pojavljuje se i razvoj privreda, kao i razvoj čitavog društva. Tako na značaju već početkom XX veka dobija ekonomska istorija, koja se pojavljuje kao nezaobilazni element analize društvenog razvoja pojedinih država, ali i širih geografskih prostora, sa ciljem razumevanja i procene perspektiva njihovog budućeg razvoja.

Proučavanje struktura na kome Škola Anala insistira podrazumeva jedinstvo istraživanja u društvenim naukama, pružajući sveobuhvatnu istoriju života u kojoj iako pojedinac ima svoju ulogu ona se ne može posmatrati izvan okvira pripadnosti tog pojedinca određenom društvu, privredi, kolektivnoj psihologiji i geografskom prostoru, što upravo i odgovara strukturama¹¹. Težeći istraživanju istorijskih struktura dolazi se do tzv. sintetičke, ili totalne istorije koja primenjuje i kvantitativne metode u analizi, a ne samo naraciju.

Za Valerštajnovu teoriju svetskog kapitalističkog sistema važno je Brodelovo posmatranje vremena u tri ravni i to kao:

1. dugo trajanje – geoistorija u kojoj je istorija prividno nepokretna,
2. srednje trajanje – vreme trajanja privrednih sistema, država, društava i civilizacija (sa sporim ritmovima promena od deset do pedeset godina) i ono je predmet proučavanja ekonomije i sociologije,
3. kratko trajanje – glavni su događaji i pojedinci te je predmet proučavanja tzv. narativne istorije.¹²

10 Reč je o jednom od najuticajnijih pravaca u istoriografiji XX veka, okupljenom oko časopisa Anali. Sam naziv časopisa se tokom XX veka menjao, od njegovog osnivanja od strane Marka Bloka i Lisjena Fevra, kada je eksplicitno uključivao i naziv Ekonomska istorija.

11 Popović (2014), str. 77.

12 Popović (2014), str. 82-83.

Upravo dugo i srednje trajanje pružaju okvir za razmatranje razvoja ljudskog društva u Valerštajnovoj teoriji. On ukazuje na viševjekovno postojanje svetskog kapitalističkog sistema sa svetskom kapitalističkom privredom kao jedinicom analize koja se zasniva na jedinstvenoj podeli rada, jedinstvenoj svetskoj privredi, ali sa mnoštvom kultura i bez jedinstvenog političkog sistema. Upravo je zbog tih karakteristika svetska kapitalistička privreda nasledila u razvoju prethodna svetska carstva koja je karakterisao jedinstveni politički sistem (država) koji je vremenom postao neupravljiv od strane centralne vlasti, zbog čega su svetska carstva propadala. Svetska kapitalistička privreda, s druge strane odoleva i pored problema i kriza sa kojima se suočava ona nastavlja da postoji.

Osnova dugovečnosti sistema leži primarno u ekonomskim faktorima i ustrojsvu samog sistema koji se zasniva na beskonačnoj akumulaciji kapitala i eksploataciji. Ova eksploatacija podrazumeva eksploataciju siromašnih od strane klase bogatih – klasna eksploatacija, ali i eksploataciju na međunarodnom planu i to zemalja periferije i poluperiferije od strane zemalja centra.¹³ Upravo se kriza svetskog sistema javlja u situaciji kada se jedan ili oba navedena oblika eksploatacije dovedu u pitanje ili smanje. Ukoliko se oni koji prisvajaju najveće bogatstvo suoče makar i sa minimalnim smanjenjem dela profita i smanjenjem eksploatacije to izaziva probleme u okviru sistema i njegovu krizu. Kriza je po mišljenju Valerštajna prisutna u poslednjih pedesetak godina, kako su SAD krenule silaznom putanjom svoje moći. Istovremeno je došlo do ubrzanog ekonomskog rasta, ali i društvenog razvoja drugih delova sveta, tzv. globalnog Juga, odnosno zemalja poluperiferije i periferije. To je uticalo na povećanje nezadovoljstva građana u zemljama centra i na pojavu anti-sistemskih političkih snaga u njima koje imaju podršku i od strane najbogatijih koji su nosioci eksploatacije na međunarodnom nivou. Najbogatiji pojedinci se naime suočavaju sa činjenicom da će u budućnosti deo bogatstva morati da dele i sa bogatim pojedincima u nekada nerazvijenim zemljama, dok se stanovništvo u razvijenim zemljama suočava sa frustrirajućom činjenicom da se njihov ekonomski položaj popravlja malo ili nimalo, dok je napredak za najveći deo stanovništva značajan i očigledan u nekada nerazvijenim zemljama poluperiferije ili periferije.

Prema podacima Forbsa za 2024. godinu u Kini živi čak 15% ukupnog broja svetskih milijardera (406 kineskih milijardera)¹⁴. Kina je po ovom broju druga zemlja na svetu, iza SAD-a koja ima 813 milijardera. Kineski milijarderi drže 9% vrednosti ukupnog bogatstva milijardera¹⁵. Pored rasta broja bogatih u ne tako davno nerazvijenoj zemlji periferije kao što je bila Kina, došlo je i do možda po društvo još značajnijeg iskorenjivanja siromaštva u Kini. Tako je Kina za četrdeset godina uspela da do 2020. godine iz siromaštva izvuče čak 800 miliona ljudi¹⁶. Time je Kina doprinela sa čak $\frac{3}{4}$ smanjenju ukupnog svetskog siromaštva. Ovo je istorijski jedinstven primer u iskorenjivanju siromaštva i po brzini i po obimu smanjenja. U periodu 1978-2019. u Kini je siromaštvo ruralnog stanovništva smanjeno sa 97.5% na 0.6%¹⁷ i time je Kina ostvarila svoj cilj iskorenjivanja ekstremnog ruralnog siromaštva. Ovako impresivni rezultati potiču od snažnog ekonomskog rasta.

13 Jakšić (1987), str. 79.

14 Ukoliko se u statistiku uključi i Hongkong i Makao broj kineskih milijardera se povećava na 473. Inače, ukupno na svetskom nivou ima 2.781 milijardera koji poseduju bogatstvo u vrednosti od 14,2 triliona američkih dolara.

15 Forbes (2024), <https://www.forbes.com/sites/russellflannery/2024/04/02/the-10-richest-chinese-billionaires-2024/?sh=379460e66b40>

16 Da raspoložu dohotkom višim od 1,9\$ dnevno što predstavlja međunarodnu meru ekstremnog siromaštva određenom od starne Svetske banke.

17 *Four decades of poverty reduction in China*, World Bank Group, str. viii

Prosečni godišnji ekonomski rast u Kini je u periodu 1978-2020 iznosio 8.1%, dok se stopa siromaštva u istom periodu smanjivala za prosečno 2,3% godišnje.¹⁸ Za ovako impozantne rezultate razvoja Kine zaslužne su strukturne reforme, kao i izvanredno upravljanje ovim reformama koje je omogućilo brzu industrijsku strukturnu promenu u kojoj se umesto starih industrija, zasnovanih na nekvalifikovanom radu i ekološki neodrživoj proizvodnji, prelazi na nove industrije sa kvalifikovanijom radnom snagom, koja je i značajno bolje plaćena što pokreće multiplikativni efekat na ekonomski rast. Godišnja potreba Kine za otvaranjem novih radnih mesta, da se ne bi nezaposlenost povećala je oko 11 miliona novih radnih mesta, što ona uspeva i da obezbedi. Ne čudi zato što se na XXI vek sve više gleda kao na „Kineski vek“¹⁹.

Jedna od važnih karakteristika svetkog kapitalističkog sistema je upravo njegovo prostorno širenje²⁰ i trajanje u vremenu, uz povremene promene vodeće sile (države) sistema, koju Valerštajn naziva svetskim hegemonom. Pored promena hegemonu prisutne su i težnje od strane samog hegemonu da se svetski sistem pretvori u svetsko carstvo. Ove tendencije, iako su u osnovi političkog karaktera, suočavaju se sa ekonomskim interesima koji to onemogućavaju i održavaju svetski kapitalistički sistem. Ipak, prema Valerštajnu svetski kapitalistički sistem je istorijska kategorija što znači da ima svoj početak, ali i kraj.

Izučavanje ekonomske istorije na temeljima Valerštajnovе teorije izdvaja sledeće faze istorijskog razvoja. Prva faza je trajala od 1450 do 1650 i izdvojila je severozapadnu Evropu kao centar, dok su se kao poluperiferija izdvojile zemlje Iberijskog i Apeninskog poluostrva (Španija, Portugalija, Italija), a istočna Evropa i Iberijska Amerika bile su zemlje periferije. Druga faza koja je trajala do 1730 je podrazumevala postepeno preuzimanje prevlasti Engleske od Holandije jer je Engleska u punoj meri iskoristila merkantilističku ekonomsku politiku i prva se pripremila za uspešnu industrijsku revoluciju koja će joj u narednoj fazi koja je trajala sve do Prvog svetskog rata obezbediti vodeću hegemonističku poziciju u okviru svetskog sistema. Kraj ove faze je označen „trideestogodišnjim ratom“ kako Valerštajn određuje period od početka Prvog do okončanja Drugog svetskog rata. Iz ovog rata kao hegemon izlaze Sjedinjene Američke Države, dok prethodni hegemon – Velika Britanija gubi svoju poziciju izašavši kao bankrotirana država iz totalnog rata koga je vodila protiv sila Osovine. Tako se centar hegemonije pomera na drugu stranu Atlantika, gde se i danas nalazi.

Valerštajnovо objašnjenje dva svetska rata koja su se vodila u prethodnom veku i koja su u ruševinama i sa mionskim žrtvama ostavila pre svega Evropu kao dotadašnje središte svetske kapitalističke privrede je veoma interesantno. On, naime dokazuje da su oba svetska rata bila prevshodno motivisana željom za prevlašću i hegemonijom koju je trebalo preuzeti od Velike Britanije. Za tu poziciju su se borile dve nove sile koje su od kraja XIX veka polako preuzimale primat u industrijskoj proizvodnji, ali i ekonomskom razvoju. Bile su to Nemačka i SAD. Valerštajn dokazuje da je Nemačka u tom pokušaju bila zainteresovana za stvaranje novog svetskog carstva, dok su SAD u većoj meri bile zainteresovane isključivo za hegemoniku poziciju u svetskom kapitalističkom sistemu koji se već više vekova razvijao daleko prevazilazeći Evropsku svetsku privredu iz XVI veka. U ovom sukobu

18 *Four decades of poverty reduction in China*, World Bank Group, str. 1-3.

19 Elzner (2021), str. 169.

20 Bassano (2023), str. 75

pobedile su SAD, naravno uz veliku podršku i ogromne žrtve i drugih važnih svetskih sila. To se odnosi na prethodnog hegemonu Veliku Britaniju, kao i na suprotstavljenju stranu svetskom kapitalizmu – Sovjetski Savez, kao prvu zemlju novog poretka – socijalističkog i komunističkog sistema. Uloga Sovjetskog Saveza za opstanak i dinamiku samog svetskog kapitalističkog sistema biće veoma važna i Valerštajn će je objasniti kroz analizu značaja Hladnog rata za održavanje hegemonije SAD-a, u decenijama nakon Drugog svetskog rata.

Valerštajn je pored novog pristupa u ekonomskoj istoriji zapravo ponudio revolucionarnost u modernoj razvojnoj ekonomiji. Ova revolucionarnost se odnosila na istorijski pristup koji insistira na institucijama i međuzavisnosti između pojedinaca, firmi unutar sistema i značaju koji se pridaje iskustvima. Istorijski pristup u ekonomskoj teoriji razvoja predstavljao je novinu koja je prihvaćena u ekonomskoj teoriji. Tako se uključuje rigorozna istorijska argumentacija u objašnjenju ekonomskog razvoja. Važno je inače istaći da je tema ekonomskog razvoja bila jedna od najvažnijih tema tokom 1970-ih, tokom kojih je Valerštajn i postavio osnove svoje teorije sistema. Upravo ovaj istorijski pristup i njegova primena ne omogućavaju nam da samo razmatramo društveni razvoj u prošlosti, već i da gledamo u budućnost i anticipiramo dalje događaje, uključujući i dalju dinamiku razvoja svetskog kapitalističkog sistema.

3. STRUKTURNA KRIZA SVETSKOG KAPITALISTIČKOG SISTEMA

Valerštajn je svakako tvorac fundamentalnih ideja koje su promenile u mnogome društvene nauke. Jedan od njegovih stavova je i onaj da se razumevanje društvenih događaja i društvenih odnosa zasniva na narativu koji prihvatamo i koji dalje prenosimo. Tako je i sa našim razumevanjem današnjeg trenutka u turbulentnim geopolitičkim odnosima u kojima se polako pomalaju i teme ideoloških razlika i mogućeg razdora u okvirima onog što možemo nazvati svetski kapitalistički sistem, na osnovama Valerštajnovе teorije. Zato Valerštajn savetuje mlade istraživače u društvenim naukama da čitaju izvorna dela teoretičara, a ne samo interpretacije ovih teorija²¹.

Za razumevanje krize u kojoj se svetski kapitalistički sistem nalazi, a koju Valerštajn naziva strukturnom krizom, najpre moramo znati da ovaj sistem čini jedinstven ekonomski prostor, uz mnoštvo kultura i mnoštvo zajednica. Ovo mnoštvo političkih zajednica opstaje, iako je suverenitet država doveden u pitanje zbog internacionalizacije proizvodnje i onoga što savremenim rečnikom zovemo procesom globalizacije. Zemlje mogu promeniti svoju poziciju u hijerarhizovanoj strukturi sistema i naravno da se one trude da se popnu na ovoj lestvici. Na vrhu sistema se nalazi država hegemon, koju Valerštajn definiše kao onu silu koja nameće svoja pravila igre svima u sistemu. U savremenom svetu to su SAD, i to još od kraja Drugog svetskog rata, kada su nakon pobede u tridesetogodišnjem ratu postale vodeće u sve tri sfere: proizvodnji (agro-industrijskom kompleksu), trgovini i finansijama. Uspon drugih zemalja u odnosu na hegemonu, čak i kada hegemon ne gubi na svojoj privrednoj efikasnosti dovodi do neumitnog pada moći hegemonu. Upravo na ovaj način Valerštajn objašnjava opadanje moći SAD-a koje je po njemu prisutno još od 1970-tih godina, nakon što se okončao period od „30 slavniх godina“ američke hegemonije.

21 Schoutten (2008), str. 2.

Kretanje sistema karakterišu, s jedne strane sekularni razvoj, a s druge strane ciklični usponi i padovi. Usponi su vezani za političke faktore, dok su padovi posledica ekonomskih faktora, odnosno ekonomskih kriza (u skladu sa Kondratijevljevim dugim ciklusima). Od značaja su pri tome tržišne strukture koje su prisutne (monopol ili savršena konkurencija). Valerštajn dokazuje da zapravo monopoli obezbeđuju prisvajanje ekstra profita za kapitaliste i hegemonističku poziciju za određenu državu. Vremenom monopoli nestaju što u pitanje dovodi poziciju kapitala i kapitalista, kao i hegemonističke države čija je industrija nosilac monopola.

Upravo hegemoniju i uspon SAD-a prvih tridesetak godina nakon Drugog svetskog rata, Valerštajn objašnjava njihovom superiornošću u svetskoj industrijskoj proizvodnji, trgovini i finansijama. U tim prvim decenijama, evropske privrede su morale da podignu svoje proizvodne kapacitete i infrastrukturu, uništene tokom ratnih sukoba, da ponovo obnove trgovinske veze i obezbede finansiranje ne samo države, već i privrednih subjekata. Netretko su imale problem čak i sa prehranom stanovništva, tako da je u nekim zemljama, pa čak i u bivšem hegemonu – Velikoj Britaniji, bilo prisutno i racionisano snabdevanje građana, a gotovo u potpunosti su zavisile od finansijske pomoći SAD-a.

Sa druge strane, jedino je američka privreda ostala sa netaknutim proizvodnim kapacitetima, proširenim tržištima (prodorom na nova tržišta) i u ulozi najvažnijeg svetskog finansijera. Američka privreda je u tim prvim decenijama imala visoku efikasnost, ostvarujući značajnu profitabilnost. Ta se prednost, međutim, tokom decenija smanjivala, a profiti topili. Monopolsku poziciju koju je američka industrija neposredno posle rata imala izgubila je, zbog uspona drugih ekonomija koje su vremenom uhvatile korak sa američkim proizvođačima. Ipak, i pored ekonomskih recesija i problema sa kojima se SAD suočavaju od 1970-tih, ostala je njihova politička i vojna supremacija, kao i neizmenjeni odnosi moći na globalnom nivou koji su određeni dogovorom pobedničkih sila na kraju Drugog svetskog rata. Valerštajn ovaj dogovor jednostavno naziva „Jalta“, po mestu gde se konačni dogovor o posleratnoj podeli sveta dogodio i to između tri zemlje pobednice (Velike Britanije, SAD-a i Sovjetskog Saveza), odnosno njihovih vođa – Čerčila, Ruzvelta i Staljina.

„Jalta“ kao osnova za postojanje i objašnjenje tzv. Hladnog rata podsticajno je uticala na dinamiku svetskog kapitalističkog sistema i njegovo održavanje i širenje tokom decenija. „Jalta“ je, međutim, prestala da postoji sa nestankom Sovjetskog Saveza. Iako je na taj način zbrisan konkurentski ekonomski i politički sistem (centralnoplanskog socijalizma, pod vođstvom komunističke partije), što je predstavljalo neosporan trijumf kapitalizma i tzv. tržišnih privreda, po Valerštajnu je to dovelo do izbacivanja sistema iz ravnoteže što je produbilo strukturnu krizu u kojoj se svetski kapitalistički sistem našao.

Valerštajn je izdvojio sledeće najvažnije faktore koji su izazvali strukturnu krizu svetskog sistema:

1. Smanjivanje monopola što dovodi do sniženja profita, izazivajući nezadovoljstvo krupnog kapitala (kapitalista i najbogatijih), podstičući anti-sistemske pokrete;
2. Rast troškova proizvodnje po osnovu rasta troškova rada u odnosu na visinu cena gotovih proizvoda što vodi sniženju profita;
3. Rast troškova proizvodnje po osnovu rasta troškova inputa u proizvodnju (troškovi „zelene“ ekonomije, obnovljivih resursa, infrastrukture);

4. Rast troškova proizvodnje po osnovu rasta različitih tipova poreskih nameta koji su nametnuti privredi i stanovništvu;
5. Finansijalizacija ekonomije – podsticanje ekonomskog rasta kroz rast finansijskog sektora i zaduživanje, bez proizvodne osnove;
6. Ideološke promene i na desnici i na levici uz okončanje Hladnog rata i blokovske podela sveta na slobodni i razvijeni kapitalistički Zapad i neslobodni i zaostali Istok.²²

Neki od navedenih faktora biće u radu dalje razmotreni i u kontekstu razmatranja postepenog opadanja moći SAD-a, kao hegemonu svetskog sistema, uz uspon američkih konkurenata i to prvenstveno na ekonomskom polju.

4. USPON I SILAZNA PUTANJA SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA KAO HEGEMONA SVETSKOG KAPITALISTIČKOG SISTEMA

Hegemonistička pozicija SAD-a se dugovala pobedi u „tridesetogodišnjem ratu“, devastaciji evropskih ekonomskih proizvodnih kapaciteta i ekonomskom i društvenom padu starih evropskih imperijalnih sila, ali i dogovoru tri sile pobjednice na kraju Drugog svetskog rata o tome kako će izgledati posleratni svet (Konferencija na Jalti, iz februara 1945). Prema tom dogovoru svet je podeljen na dve interesne sfere: američku i sovjetsku. Američka dominacija je postojala nad 2/3 sveta, dok je dominacija SSSR-a bila nad jednom trećinom. Nijedna od strana neće vojnim ili drugim načinima pokušati da promeni ovu dominaciju i dogovor koji je postignut, a koji je trajao sve do 1989. godine kada je Hladni rat okončan propašću Sovjetskog bloka.

Prema dogovoru koji je postignut, SAD će davati značajnu pomoć zemljama u svojoj interesnoj sferi sveta i nikakvu pomoć SSSR-u²³. Sjedinjene Države ovu pomoć obezbeđuju primarno da bi obezbedili kupce za svoje proizvode, ali i da bi održali stabilnost kapitalističkog sistema koji bi mogao da bude ugrožen ponovnim usponom poraženih snaga (fašizma i nacizma), ili prodorom komunističkih ideja sa Istoka.

4.1 Uslovi u kojima SAD preuzimaju ulogu hegemonu u svetskom kapitalističkom sistemu

Otklanjanje mogućnosti ponovnog uspona poraženih političkih ideja i snaga obezbeđeno je posebnim uslovima koji su dogovoreni među saveznicima, a koji su nametnuti Nemačkoj. Nemačku je trebalo kazniti, a istovremeno i obnoviti. Uslovi koji su joj nametnuti su

---

22 Valerštajn (2016), str. 45-56.

23 Maršalov Plan za evropsku obnovu (1947.) mogao je da uključi i SSSR, ali uz uslove demokratizacije i odustajanja od centralnoplanske privrede što Sovjeti nisu želeli da prihvate.

poznati kao „5 D“ jer su uključivali²⁴: demilitarizaciju, denacifikaciju, demokratizaciju, decentralizaciju, dekartelizaciju.²⁵

Saveznici sa Istoka i Zapada su dogovorili podelu Nemačke na okupacione zone između pobjedničkih snaga (4 zone uključujući i francusku zonu koja je nastala na račun britanske i američke zone), oduzimanje svih teritorija koje je Nemačka u ratu pripojila, uz proširenje Poljske na deo teritorije predratne Nemačke, a kao kompenzacija Poljskoj za proširenje Sovjetskog Saveza na teritoriju predratne Poljske (deo današnje Ukrajine)²⁶. Došlo je do preseljenja etničkih Nemaca iz evropskih zemalja u Nemačku (od 12 do 15 miliona Nemaca), kao i do korišćenja nemačkih ratnih zarobljenika kao radne snage u zemljama pobjednicama, što je trajalo sve do sredine 1950-ih godina, kako u zapadnim zemljama, tako i u SSSR-u²⁷.

Nemačkoj su bila nametnuta ograničenja proizvodnih kapaciteta i industrijske proizvodnje.²⁸ Ukinuti su veliki industrijski karteli u Nemačkoj koji su postojali i pre dolaska Nacista na vlast, ali su u Hitlerovoj Nemačkoj dobili na značaju²⁹. Jedan od uslova je bio i da se Nemačka potpuno razoruža. To je uključivalo kapitulaciju celokupnih nemačkih oružanih snaga³⁰, uništenje celokupne nemačke vojne opreme, kao i nadgledanje industrije koja može da pomogne eventualnu vojnu silu Nemačke u budućnosti. Ovako surovi uslovi koji su bili nametnuti Nemačkoj bili su opravdani ako se u obzir uzme broj mrtvih u Drugom svetskom ratu (od 55 do 60 miliona ljudi) koji je bio znatno veći nego u Prvom svetskom ratu (kada je nastaradalo oko 15 miliona ljudi), kao i velika mržnja evropskih pobjednika usmerena na Nemačku i njene građane posle godina užasnih ratnih patnji.

U Nemačkoj je došlo do značajnog uništavanja gradova, stambenih objekata, ali i gradske infrastrukture i industrijskih postrojenja³¹. Saveznici nisu u prvo vreme bili zainteresovani za podizanje nemačke industrije u posleratnim godinama.³² Primarno je bilo raščišćavanje ruševina, organizacija života i obezbeđenje hrane za prehranu stanovništva. Tako je najpre promovisan Morgentauov plan za Nemačku po kome je Nemačku trebalo svesti na

24 Van Hook (2004), str. 19.

25 Dogovori između saveznika oko uređenja posleratne Nemačke otpočeli su još na konferenciji u Kazablanci 1942. Već na njoj je američki predsednik Ruzvelt izneo stav da Nemačka mora da bude potpuno poražena i da bezuslovno kapitulira. Kasnije su ti dogovori nastavljeni na konferenciji u Teheranu (1943.), na kojoj je Čerčil insistirao da je najvažnije da se u posleratnom periodu sa Pruskom postupa strogo, dok bi ostali delovi Nemačke mogli da budu kažnjeni blaže. Konkretniji planovi uređenja Nemačke u posleratnom periodu određeni su na Jalti, a još konkretniji na Podsdamskoj konferenciji (juli-avgust 1945.) kada je i uređeno „pravilo 5 D“ za okupiranu Nemačku. Judt (2005), str. 122.

26 Nemačkoj je tako bila oduzeta četvrtina njene teritorije iz 1937. godine.

27 Judt (2005), str. 16.

28 Judt (2005), str. 85.

29 Neosporno je da je Hitlerova Nacional-socijalistička partija vremenom dobijala na snazi i osvajajući simpatije ekonomske elite u Nemačkoj, prvenstveno nosilaca krupnog biznisa, a s obzirom na njihovo veliko nezadovoljstvo ekonomskim uslovima koji su Nemačkoj nakon Prvog svetskog rata nametnuti, a koji su podrazumevali isplatu ogromne ratne odštete zemljama pobjednicama. Na pogoršanje ekonomskih uslova i u Nemačkoj je uticala Velika ekonomska kriza koja je 1929. godine otpočela u SAD-u, naročito ako se zna da je u međuratnom periodu upravo SAD bila ključni kreditor nemačke privrede i države. Slično kao i u SAD-u, u Nemačkoj je nakon dolaska Nacista na vlast došlo do otklona od tržišnih rešenja i tržišne ekonomije, uz proklamovanje potrebe za državnim upravljanjem ekonomijom, naročito u domenu bankarstva, jer su banke optužene za loše stanje nemačke privrede i nemačkih građana, što su Nacisti u skladu sa svojom ideologijom doveli u vezu sa jevrejskim pogubnim uticajem. Zato je trebalo uvesti jak državni uticaj, prvenstveno nemačkog vođe Adolfa Hitlera (James (2004), str. 11).

30 Nemačka je prilikom kapitulacije imala 10 miliona vojnika.

31 Gotovo 80 procenata nemačke infrastrukture je bilo uništeno.

32 Judt (2005), str. 17.

poljoprivrednu zemlju³³. Međutim, već 1947. godine prešlo se na Maršalov plan³⁴ koji je obezbedio industrijsku obnovu posleratne Nemačke, ali i ostatka Evrope. Ovaj zaokret u pristupu Nemačkoj vezan je i za spajanje zapadnih okupacionih zona i stvaranje Savezne Republike Nemačke (1949.) koja je imala svoje mesto u novoj konstelaciji Hladnog rata koji je otpočeo već 1947. godine.

Došlo je do stvaranja dve nemačke države: Savezne Republike Nemačke u Zapadnom bloku i Demokratske Republike Nemačke u Sovjetskoj interesnoj zoni. Slična sudbina je stigla i glavni grad Nemačke – Berlin koji je podeljen na Zapadni i Istočni Berlin, sa dobro čuванom granicom između ovih delova grada. Pad Berlinskog zida (1989) smatra se ključnim događajem za okončanje Hladnog rata. Ujedinjenje Nemačke godinu dana kasnije označilo je okončanje četiri i po decenije dugog sučeljavanja Istoka i Zapada u pogledu vojne sile, ali i ekonomskog i ideološkog poretka. Pokazaće se u decenijama koje su sledile da se ratni sukobi i konfrontacije širom sveta time nisu umanjili, već upravo suprotno – dobili su na intenzitetu. Dakle, nestanak jedne od dve vojne super sile nije doprineo globalnoj stabilnosti sveta krajem prošlog i početkom ovog veka.

Usponu SAD-a kao hegemonu svetskog kapitalističkog sistema doprinela je u posleratnom periodu i činjenica da je čitava Evropa bila razrušena, te da je rat naročito devastirajuće delovao na evropske industrije. Parafrazirajući britanskog premijera Čerčila, Evropa se mogla u tim poratnim godinama posmatrati kao kosturnica i hrpa ruševina, ali i prostor kojim se širila mržnja. Glad i umiranje od gladi bili su prisutni u svim evropskim zemljama. U posebno nepoljnom položaju bila je Britanija, kao prethodni hegemon u sistemu.

Britanska hegemonija je bila toliko jaka tokom XIX i početkom XX veka da se čitavim svetskim tržištem upravljalo iz Londona. Tržište kapitala (obveznica i akcija), tržište deviznih sredstava, centralne banke, privatne i komercijalne banke bile su izvori ogromne finansijske ekspanzije koja je bila osnova i ekonomskog rasta od 1850-ih u čitavoj Evropi. Ta ekspanzija je svoj centar dugo imala u Londonskom Sitiju. Evropa je u periodu do Prvog svetskog rata bila najveći investitor na globalnom nivou. Tako je 1914. godine Britanija imala učešće od čak 43% svetskih investicija, Francuska 20%, Nemačka 13%, dok su SAD investirale samo svetskih investicija 7%. Evropa je bila i najveći primalac ovih investicija pre Prvog svetskog rata, čak 27% svetskih investicija se odnosilo na investiranje u evropskim zemljama³⁵.

Dva velika svetska rata u XX veku potpuno su promenila ekonomsku sliku sveta, kao i ekonomsku poziciju dotadašnjeg hegemonu. Britanija je iz rata izašla sa razrušenim gradovima i infrastrukturom, uništenim proizvodnim industrijskim kapacitetima, prekinutim trgovinskim tokovima, finansijski iscrpljena, sa problemom prehrane stanovništva zbog

33 Reč je o planu američkog ministra finansija Morgentaua koji je predstavljen u avgustu 1944. godine. Plan nije naišao na odobranje od strane američkog predsednika Ruzvelta.

34 Reč je o četvorogodišnjem Planu za obnovu Evrope iz jula 1947. godine koju je osmislio Džordž Maršal, američki političar i general. Plan je iznosio 13 milijardi dolara i uključivao je američku ekonomsku i tehničku pomoć evropskim zemljama. Sam Maršal je dobio Nobelovu nagradu za mir 1953. godine.

35 Fontana (2006), str. 232

nedostatka hrane³⁶. U takvim uslovima rođena je tzv. „država blagostanja“, kao novi teorijski, ali i ideološki pristup vođenju ekonomske politike i države. U osnovi ovog novog koncepta bio je teorijski ekonomski sistem koga je ponudio Džon Majnard Kejn³⁷. Bio je to ekonomski sistem koji je u Britaniji dominirao sve do pobeđe Margaret Tačer (1979.) i velikog zaokreta ka neoliberalizmu i tržišnim rešenjima kada se dogodio i poraz države blagostanja, ali i ideološki poraz „Stare levice“ kako je Valerštajn naziva. Ovaj poraz je po njemu paradoksalno podstakao krizu svetskog kapitalizma, iako je od onda prisutan uspon takozvane „Nove desnice“³⁸.

Ako se, međutim, vratimo na poratno doba, važno je istaći da su na prvim parlamentarnim izborima u Britaniji (05. jula 1945.), dok je još vođen rat sa Japanom, Čerčil i Konzervativci izgubili vlast, iako su prethodno uspešno vodili zemlju tokom rata u kome je britansko carstvo pobedilo, ali i pokazalo različite slabosti, prvenstveno u ekonomiji³⁹. Takvi rezultati parlamentarnih izbora pokazivali su želju za promenama ekonomskog sistema koja je postojala među britanskim građanima, koje dotadašnji britanski premijer Čerčil nije razumeo insistirajući na anti-socijalističkim idejama u svom predizbornom programu. Britanci su se, s druge strane, nadali novom početku i socijalnoj državi koja će obezbediti ekonomski boljitak za sve njene građane⁴⁰. Tome je svakako doprinela i značajna kriza koja je pogodila Veliku Britaniju, a Britanci su sa jedne strane bili trijumfalni pobednici, dok je sa druge strane njihov materijalni položaj više ličio na položaj gubitnika u ratu. Takvi nepovoljni ekonomski uslovi nastaviće se i u prvim posleratnim godinama.

Na vlast u poratnom periodu u Britaniji dolaze Laburisti sa Klementom Etliem kao premijerom⁴¹. Iako suočena sa katastrofalnim materijalnim uslovima finansijski bankrotirane države, krizom hrane i energenata, gubitkom ranijeg imperijalnog statusa, Etlijeva vlada⁴² je bila jedna od najboljih u britanskoj istoriji. Ona je kao svoj cilj postavila i stvaranje pravednijeg ekonomskog sistema, u kome će se smanjiti klasne razlike i obezbediti socijalna država za britanske građane od kojih se očekivala skromnost i umerenost. Zbog toga su pokrenute značajne ekonomske reforme koje su podrazumevale nacionalizaciju mnogih privrednih delatnosti⁴³, visoko oporezivanje nasledstva i kapitala. Ipak, jedna od najznačajnijih mera koja je imala dugoročne posledice bilo je uvođenje 1948. godine

36 Za Veliku Britaniju rat je otpočeo 03. septembra 1939. godine. U Evropi je Britanija rat završila bezuslovnom kapitulacijom Nemačke 08. avgusta 1945, ali se nastavio rat sa Carskim Japanom, do kapitulacije Japana. Tokom rata je Veliku Britaniju vodio Winston Čerčil, kao premijer koji je na to mesto došao još 10. maja 1940. na dan kada su nemačke trupe prešle granicu sa Belgijom, Luksemburgom, Holandijom i Francuskom. Tokom rata je stradalo oko 357.000 Britanaca, od toga 90.000 civila, dok je 213.000 Britanaca bilo zarobljeno. Poslednji parlamentarni izbori u Britaniji su održani 1935. godine, tokom ratnih godina izbora nije bilo.

37 Kejnzijska ekonomska politika pune zaposlenosti bila je prihvaćena od vodećih kapitalističkih ekonomija nakon Drugog svetskog rata (Skydelski (2009), str. 112).

38 „Nova desnica“ je pojam koji se ne odnosi niti na jedinstveni politički pokret, niti na koherentnu doktrinu (Gamble (1994), str. 34).

39 Britanija je pred bankrotom bila već 1940. godine, a ekonomski je preživela prvenstveno zbog američke finansijske i tehničke pomoći koju je tokom rata primala, ali ova pomoć nije bila za Britance besplatna. Oni su morali SAD-u ustupiti i neke svoje teritorije za baze, ali i tehničke izume. Britanci su dobili značajne kredite od SAD-a, a zavisili su i od američke pomoći u prehrambenim proizvodima.

40 Cameron and Neal (2003), str. 363

41 Klement Etli je bio vicepremijer u ratnoj Čerčilovoj vladi kao i neki drugi viđeni Laburisti koji su bili ministri u Čerčilovoj ratnoj vladi. Poticao je iz ugledne advokatske porodice, a radio je i kao socijalni radnik u siromašnom delu Londona kada se i priključio Laburističkoj partiji. Među Laburistima je važio za umerenog političara, po mnogima nedovoljno radikalnog u reformama sistema.

42 Ovu vladu su činili intelektualci (sa Oksforda i Kembridža), sindikalci i rudari.

43 Nacionalizovani su železnica, brodski saobraćaj, rudnici itd. (reč je o tzv. totalnoj nacionalizaciji).

besplatnog zdravstvenog sistema (NHS), kao osnove države blagostanja, a u skladu sa Beveridžovim planom. Za ovo je bio zaslužan upravo Etli, kao i njegov ministar zdravlja, Anerin Bevan.

Trebalo je da ove mere obezbede socijalnu promenu na bolje za većinu stanovništva, a na štetu krupnih kapitalista i bogatih slojeva britanskog društva. Mere su dovele do značajne redistribucije dohotka u Britaniji, koja je inače do tada važila za jedno od najzačajnijih uporišta liberalizma u ekonomiji. Tako je Etli otpočeo novu eru u britanskoj političkoj i ekonomskoj istoriji, pokrećući reforme u socijalnoj, ekonomskoj i političkoj sferi koje će imati višedecenijske implikacije, a biće prihvaćene i od suprotstavljenih Torijevaca koji se na vlast vraćaju nakon pobeđe na izborima 1951. godine.

Period u kome je država blagostanja u Britaniji rođena može se nazvati erom štednje i kolapsa imperije. Britanija je svoje mesto kao „fabrika sveta“ izgubila još tokom Prvog svetskog rata, sada je to bilo još očiglednije. Petina stanovnika Britanija se hranila od američke pomoći. Britanija je pet puta manje izvozila nego pre rata, dok je pet puta više robe uvozila nego pre rata. Situaciju je dodatno iskomplikovala odluka tadašnjeg američkog predsednika Trumana da joj ukine finansijsku pomoć. Zbog toga već dobrobolesan Džon Majnard Kejns odlazi u Vašington po novi kredit u jesen 1945. godine.⁴⁴ Bio je to po Kejnsu jedan od najneprijatnijih i najtežih zadataka koje je imao jer je u Americi naišao na nerazumevanje američkih bankara koji nisu želeli da Britaniji odobre beskamatni zajam u vrednosti od 6 milijardi dolara. Umesto toga, Kejns se vratio sa 3,75 milijardi dolara zajma, po kamatnoj stopi od 2%, koga je Britanija otplaćivala do 2006. godine. Pored finansijske krize, u Britaniji je vladala i energetska kriza, kao i kriza hrane⁴⁵. Prvih pet posleratnih godina Britanci su upamtili kao godine velikih odricanja i solidarnosti, ali i kao godine raspada britanske imperije jer je Etlijeva vlada otpočela proces dekolonijalizacije dajući nezavisnost Indiji, Cejlonu i Burmi. Tako je prestala da postoji „imperija u kojoj sunce ne zalazi“.⁴⁶

4.2 Uspon i silazna putanja Sjedinjenih Država

U radu su navedeni objektivni razlozi zbog kojih Velika Britanija kao dotadašnji hegemon u svetskom sistemu više nije mogla da igra tu ulogu, kao i zbog čega Nemačka kao ključni takmac u globalnoj utakmici takođe nije više bila pretnja vodećoj poziciji SAD-a u svetskom kapitalističkom sistemu. S druge strane, netaknuti proizvodni industrijski kapaciteti ostali su u SAD-u, a američki dolar je proglašen za svetsku valutu. Zbog toga su Sjedinjene Države mogle biti mopolista u industrijskoj proizvodnji, makar u prvim decenijama nakon Drugog svetskog rata. One su imale neku vrstu „supermonopola“ u ekonomiji tokom prve dve i po posleratne decenije koje Valerštajn označava kao „slavne godine“ kako za SAD, tako i za globalnu ekonomiju. Po njemu se period 1945-1970 može smatrati periodom opšteg ekonomskog prosperiteta tokom koga je došlo do masovne industrijalizacije sveta.

44 Skidelsky (2000), str. 408.

45 Naročito je bila teška zima 1947. godine i naredna godina. U tom periodu je došlo do racionisanog snabdevanja čak i hlebom britanskog stanovništva, električne energije nije bilo, kao ni goriva. Britanija je uskoro potrošila svoje rezerve američkog dolara te nije mogla dalje da plaća robu koju je uvozila.

46 Britanska imperija je predstavljala najveće carstvo u ljudskoj istoriji, pred početak Drugog svetskog rata obuhvatalo je jednu četvrtinu ukupnog kopna Zemlje i oko jednu petinu ukupne svetske populacije.

Valerštajn, međutim, ističe da kao što u prvo vreme postojanje monopola i visokih profita koje monopolisti prisvajaju omogućava preuzimanje hegemonije u svetskom kapitalističkom sistemu, tako ekonomska ekspanzija i hegemonija pokreću samouništavajuće snage. Naime, postojanje supemonopola u ekonomiji i akumulacija kapitala, podstiče i druge igrače da uđu i tako slome monopol. To se, po Valerštajnu u okviru svetskog kapitalističkog sistema i ranije dešavalo, sa prethodnim hegemonijama. Tako se vremenom, već tokom 1960-tih pojavljuju konkurenti američkoj industriji i to su evropske ekonomije, uključujući Nemačku, kao i azijske ekonomije, prvenstveno Japan. Monopoli u industrijskoj proizvodnji nestaju kako su cene počele da padaju jer je konkurencija dobra za cene, ali ne i za profit. Po Valerštajnu je to bilo vezano za početak kraja američke hegemonije i smanjenje njihove relativne moći kojoj prisustvujemo još od 1970-tih godina. Valerštajn izdvaja period 1965-1970. godine, kao period u kome se podudaraju silazne faze i svetskog hegemonija i svetskog kapitalističkog sistema. Uporedo sa silaznim kretanjem američke moći pokreću se pokušaji SAD-a i američkih predsednika da se ovaj pad uspori. Prema Valerštajnu moguće je utvrditi da su svi američki predsednici od Ričarda Niksona nadalje bili usmereni na usporavanje američkog pada kao svetskog hegemonija.

Poseban značaj za hegemoniju SAD-a imao je Hladni rat. Valerštajn ukazuje da je upravo blokovska podela sveta održavala američku hegemoniju u svetskom kapitalističkom sistemu. Hladni rat se po Valerštajnu zasnivao na suprotstavljanju Zapada i Istoka u veoma glasnom sukobu koji je u mnogo čemu bio „namešten“ i dogovoren kao sukob koji treba da traje, a ne kao rat u kome bi se ove sile stvarno međusobno konfrontirale u nekom vojnom sukobu, niti bi u tom ratu trebalo da neka od strana pobedi. U međuvremenu, dok je Hladni rat trajao svaka od supersila (SAD i SSSR) bi držale na okupu svoje „satelite“, odnosno zemlje u okviru svoje interesne zone. One bi bile u obavezi da slušaju diktat određene supersile i na unutrašnjem planu, ali i u pogledu svoje spoljne politike.

Međutim, kako su zapadne ekonomije jačale, tako su ove zemlje od američkih satelita postale američki partneri. Po Valerštajnu to se dešava upravo sa padom moći SAD-a kao hegemonija, od 1970-tih. U pokušaju da se umanjí ovaj pad SAD primenjuju u većoj meri metode „meke moći“, umesto diktata. Zatim, SAD svojim saveznicima i partnerima nude dalje podsticanje njihovog razvoja⁴⁷. Valerštajn tako navodi da se čitav niz mehanizama uvodi za partnerske zemlje, sa lajt motivom „konsultovaćemo se sa vama i napravićemo različite mehanizme da razgovaramo“. Tako se 1976. godine organizuje grupa G7 najbogatijih industrijalizovanih zemalja sveta, ili svetski ekonomski forum u Davosu (1971. godine). Bio je to po Valerštajnu način ili „dil“ koga su SAD ponudile u cilju održavanja na okupu zapadnih saveznika i naravno održavanja svoje hegemonije u svetskom kapitalističkom sistemu. Ne treba zaboraviti ni uticaj koga su SAD širile preko svoje kulture, načina života ali i propagiranjem ljudskih sloboda i demokratije, kao elemenata „meke moći“ kojima njihovi konkurenti na globalnom nivou nikada nisu uspeli da pariraju. Tome svakako treba dodati i ograničavanje daljeg širenja nuklearnog naoružavanja koje je prisutno od 1970-ih⁴⁸, a čime je onemogućena pojava novih nuklearnih sila. Tako su postojeće nuklearne sile dobile još više na značaju.

47 Od 1990-ih na osnovama Vašingtonskog konsenzusa, dakle na neoliberalnim osnovama globalizacije.

48 U to vreme je dvadesetak zemalja imalo uspešne programe ovladavanja nuklearnim naoružanjem što je obustavljeno. Danas su nuklearne sile: SAD, Rusija, Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska, Kina, dok su tri zemlje sa nuklearnim programom: Indija, Pakistan i Severna Koreja, kao i dve koje ne priznaju ovakve programe: Izrael i Južno-Afrička Republika.

Sa sličnim problemima se suočio i SSSR, koji je međutim primenjivao potpuno druge načine da zadrži svoju poziciju u okviru Istočnog bloka, u odnosu na ono što su uradile SAD. Umesto „meke moći“, Sovjetski Savez je manifestovao sve jači diktat, gušeći u krvi sve oblike neposlušnosti u okviru bloka (Mađarska revolucija 1956. godine, Praško proleće 1968. godine, obračun sa sindikatom Solidarnost u Poljskoj 1981.). Većina ovih nezadovoljstava poticala je od ekonomskih problema sa kojima su se zemlje iza gvozdenne zavese suočavale, a naročito radnička klasa u njima, kao i naravno usled nedostatka slobode i osnovnih građanskih prava. Ekonomija je ipak u njima predstavljala najveći problem pokazujući sve nedostatke centralno-planske privrede koja u dugom roku nije mogla da obezbedi odgovarajući ekonomski rast, investicije, inovacije, kao ni porast životnog standarda. Tome svakako treba dodati i neprestano utrkiavanje sa Zapadom, naročito u naoružavanju koje je dodatno iscrpelo istočno-evropske ekonomije. Zbog toga je krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog veka postalo jasno da je kriza centralno-planskih privreda toliko jaka da će je one teško prevazići. Sve se okončava krahom Istočnog bloka u nizu političkih i ekonomskih prevrata i revolucija koje su zahvatile ove zemlje krajem osamdesetih godina, što je označilo i kraj Hladnog rata.

Sjedinjene Države su pobedile u Hladnom ratu, ali je po mišljenju Valerštajna to bio rat u kome nije trebalo pobediti, već što duže ga voditi. U svakom slučaju bio je to trijumf ekonomije slobodnog tržišta, demokratskog političkog sistema i „dugog marša Desnice“ koji je prisutan u Zapadnim zemljama još od 1979. i 1980. godine kada na vlast dolaze Konzervativci Margaret Tačer i Republikanci Ronalda Regana. Pored promene makroekonomske paradigme tada dolazi i do promene načina vođenja ekonomske politike. Prelazi se na tržišna rešenja, privatizaciju i deregulaciju, ukidanje države blagostanja i privatnu inicijativu kao okosnicu kapitalizma. Ovo će ostati prisutno i kada na vlast u ovim zemljama dođu Laburisti⁴⁹ ili Demokrate, a označiće približavanje tradicionalno levih partija desničarskim postulatima u vođenju ekonomske politike. Biće to još jedan trijumf desnice, a poraz leve na ideološkoj sceni sveta, koji će dodatno izbaciti svetski sistem iz ravnoteže.

4.3 Finansijalizacija, globalizacija i ideološke promene u svetskom kapitalističkom sistemu

Tokom osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka došlo je do uspona neoliberalizma, kako u ekonomiji, tako i u politici. Neoliberalizam se zasnivao na političkim idealima slobode pojedinaca i ljudskih sloboda, ali i ekonomskim slobodama tako se u potpunosti prekinulo sa bilo kakvim oblikom državne intervencije kojom bi se individualne odluke zamenile kolektivnim odlučivanjem u ekonomiji. Usponu neoliberalizma kao političkog i ekonomskog projekta doprineo je kraj Hladnog rata. U ekonomiji neoliberalizam se od devedesetih poistovećivao sa Vašingtonskim konsenzusom, naročito za zemlje u razvoju i ekonomije u tranziciji.

Uporedo sa neoliberalizmom dolazi i do intenziviranja globalizacije koja nije predstavljala samo zahtev za slobodnom trgovinom, već je uključivala i kretanje kapitala, ljudi i ideja preko granica.⁵⁰ Iako je relativno nov termin globalizacija kao proces prostornog širenja

49 Oni će se neformalno nazivati i Novi Laburisti za vreme vlade Blera, kao pandam Novim Kejnzijancima.

50 Stiglic (2018), str. 62.

trgovinskih i proizvodnih lanaca na globalnom nivou zapravo ne predstavlja nov fenomen. Za sam pojam „globalizacija“ Valerštajn je smatrao da je bez značenja kao analitički koncept⁵¹. Prema Valerštajnu su tendencije prostornog širenja sistema bile prisutne, od samog nastanka svetskog kapitalističkog sistema, a predstavljale su upravo širenje kapitalizma na zemlje polu-periferije i periferije.

Ono što je, međutim, prisutno sa savremenom globalizacijom je postojanje nezadovoljstva samom globalizacijom i to ne samo u zemljama u razvoju, već sve više i u razvijenim ekonomijama. U ovim ekonomijama pojavljuju se anti-sistemske pokrete koji više nisu vezani za stare anti-sistemske levičarske pokrete i partije. Ova se pojava mora posmatrati u kontekstu ideoloških promena koje su prisutne još od kraja 1970-ih, sa krizom hegemonije, ali i krizom samog kapitalističkog sistema. Takođe se mora razmotriti i u kontekstu mera koje su sistemske preduzimane da se ekonomsko stanje u svetskom sistemu poboljša, a koje se pored neoliberalnog pristupa zasnivalo na tzv. finansijalizaciji koja je intenzivirana od osamdesetih godina. Prema Valerštajnu, ovaj proces finansijalizacije nije okončao krizu, niti je to mogao, samo ju je ublažio, ublažavajući i nezadovoljstvo građana zemalja centra u kojoj je uspon finansijskog sektora bio najveći, ali i prolongirajući neizbežne krize do kojih je moralo doći.

Valerštajn značajnu pažnju posvećuje ideološkim promenama koje su zabeležene u okvirima svetskog kapitalističkog sistema od sedamdesetih godina, odnosno od kada se kriza svetskog sistema može pratiti. Jedan od najznačajnijih karakteristika ovih promena je po rečima Valerštajna kriza i pad leveice u okvirima svetskog sistema. Valerštajn ovaj pad pripisuje činjenici da je takozvana Stara levica nakon posleratnih decenija tokom kojih je vladala, ostvarujući svoje istorijske ciljeve u formi države blagostanja, izgubila kredibilitet u javnosti. Naime, prema mišljenju Valerštajna, partije i pokreti Stare leveice nisu ostvarili svoja istorijska obećanja koja se odnose na promenu sveta. Zbog toga oni više nisu bili smatrani pokretačima fundamentalnih promena u svetskom kapitalističkom sistemu.

Iako se Stara levica može smatrati okosnicom anti-sistemskih pokreta u posleratnom periodu, ona je tu poziciju tokom vremena gubila sa promenama u privrednoj strukturi, ubrzanim tehnološkim promenama, promenama u motivima i potrebama radnika u razvijenim ekonomijama centra, ali i sa društvenim razvojem. Valerštajn u Staru levicu ubraja komunističke partije, socijal-demokratske partije, kao i nacionalno-oslobodilačke pokrete u bivšim kolonijama.⁵² Od samih početaka postojala je jasna konkurencija među partijama i pokretima leveice. Komunisti i socijal-demokrati su neretko bili u sukobu, ne sarađujući međusobno. Slično je bilo i na globalnom nivou. Dok su komunističke partije vladale u jednopartijskim sistemima iza Gvozdene zavese, socijal-demokratske partije na Zapadu su se zalagale za državu blagostanja kao koncept koji će u okvirima tržišnih ekonomija obezbediti pravednije društvo u kome će svaki pojedinac imati svoje šanse za poboljšanjem svoje ekonomske i društvene pozicije. Za to poboljšanje biće odgovorna država. Međutim, višepartijski demokratski sistem, kao i tržišna ekonomija, nikada nisu dovođeni u pitanje. Pripadnici ovih političkih ideja gajili su često veliki animozitet prema komunizmu i komunističkom sistemu, poistovećujući ga sa surovim totalitarnim sistemom Sovjetskog Saveza.

51 Robinson (2011), str. 12.

52 Valerštajn (2016), str. 49

Pravi primer za to se može naći u posleratnoj Britaniji. Naime, kao što je već istaknuto prva posleratna britanska vlada premijera Etlija bila je Laburistička vlada i izvela je veoma značajne ekonomske reforme u pravcu smanjenja slobodnog tržišta i uvođenja povećane regulacije tržišta. Ovu vladu su činili ministri i iz sindikalnog miljea, ali poreklom i iz bogatih slojeva britanskog društva koji su imali jasnu socijalnu ideju za poboljšanjem položaja najsiromašnijih. Ipak, ona je bila izrazito suprotstavljena Sovjetskom Savezu i centralno-planskoj privredi. Slično se može reći i za oca držanog intervencionizma u kapitalističkim privredama, lorda Džona Majnarda Kejnisa, koji je sa najvećim prezirom gledao na Sovjetsko širenje na evropske ekonomije i upozoravao Zapad na pretnju koja mu sa te strane u posleratnom periodu dolazi. Poznato je i njegovo odbacivanje Marksovog ekonomskog dela.

Kada su se tokom sedamdesetih socijal-demokratske partije suočile sa ekonomskim teškoćama daljeg finansiranja države blagostanja, pada profitnih stopa i rasta nezaposlenosti, uz jak uticaj radničkih sindikata, ideološko klatno se pomera u desno. Tako otpočinje „Marš svetske desnice“⁵³, koji kulminira 1989. godine raspadom Sovjetskog Saveza i okončanjem Hladnog rata.

Uspon Nove desnice, zasnivao se na propagiranju ekonomskih sloboda i podsticanja individualnih motiva pojedinaca koji treba da deluju na slobodnim i neregulisanim tržištima, u skladu sa idejom o delovanju racionalnog *homo-economicusa* Adama Smita. Država se povlači iz ekonomske sfere, ona ne može biti odgovorna za ekonomsko blagostanje pojedinaca, niti društva u celini. Za svoje blagostanje mora biti odgovoran svaki pojedinac. Idealistički pristup tržištu i tržišnoj ekonomiji služio je da se zamagli glavni cilj koji je bio da se povrati značaj kapitala i smanji uloga rada, uz porast profitnih stopa i veću efikasnost ekonomija. Višedecenijski konsenzus o raspodeli dohotka i bogatstva koji je postojao između rada i kapitala je osporen i okončan. Zagovornici slobodnog tržišta smatraju da takav konsenzus onemogućava ekonomsku efikasnost, nameće nepravednu raspodelu i smanjuje motivisanost ekonomskih subjekata da preduzimaju ekonomsku aktivnost u skladu sa svojim motivima povećanja sopstvenog profita ili korisnosti. Od ovog vremena u decenijama koje su usledile neoliberalizam je doveo do porasta nejednakosti u raspodeli u korist kapitala, a na štetu rada, ne obazirući se na bilo kakav oblik društvene solidarnosti.

Još jedan važan proces išao je uporedo sa usponom neoliberalizma. Bila je to finansijalizacija ekonomije kao proces povećanja značaja finansijskih tržišta, finansijskih derivata i finansijskog sektora u razvijenim ekonomijama, uz ubranu deindustrijalizaciju. Ovaj proces je uključivao i olakšano zaduživanje pojedinaca, koje se vidi kao način da se poboljša pozicija radničke klase i smanji njihovo nezadovoljstvo. Paradoksalno, radnici ne vide više ideje i pokrete leve kao poželjne za poboljšanje njihove ekonomske pozicije, već se okreću desnici. Valerštajn tvrdi da iako se finansijalizacija vidi kao potpuno novi fenomen, on je u istoriji već bio prisutan i primenjivan. On govori da napuštanje razvoja na proizvodnoj efikasnosti do čega je došlo krajem sedamdesetih godina, dovodi do prelaska na finansijske manipulacije i špekulacije. Ove manipulacije i špekulacije postaju novo sredstvo u eksploataciji kako u okvirima pojedinačnih ekonomija, tako i na globalnom nivou eksploatacije periferije i polu-periferije od strane zemalja centra.

Finansijalizacija koja je podrazumevala i deregulaciju finansijskih tržišta i veću dostupnost finansijskih špekulacija običnim ljudima dovodi do povećanja pohlepe i želje za

bogaćenjem, a ideje socijalizma i socijalne pravde bivaju odbačene pred mogućnošću da se pojedinci lako obogate. Valerštajn smatra da je ovaj fenomen povremeno bio prisutan još od sredine 1500-ih jer podrazumeva da ako novac ne može da se stvori kroz proizvodnju i konkurenciju, onda ga možete napraviti kroz špekulacije. To će sa sobom neizbežno izazvati da ljudi uđu u dugove. Savremeno potrošačko društvo u zemljama centra podrazumeva podsticanje potrošnje pojedinaca preko zaduživanja, a poboljšanje njihovog životnog standarda zavisi od dostupnosti zaduživanja. Takav model razvoja neminovno dovodi do povremenih finansijskih kriza koje prerastaju u ekonomske krize.

Svi navedeni elementi podstakli su strukturnu krizu svetskog kapitalističkog sistema za koju Valerštajn ističe da je karakteriše izuzetna neizvesnost u pogledu budućih ekonomskih kretanja, ali i budućnosti samog sistema. On daje prognozu da će kriza koja je inače otpočela revolucijom 1968. trajati do 2050. godine, uz veliku neizvesnost čime će biti zamenjen svetski kapitalistički sistem. Valerštajn ukazuje na dve moguće alternative. Jedna je sistem sličan postojećem uz nejednakost u razvoju, eksploataciju, hijerarhiju i polarizaciju, ali uz stabilnost takvog sistema. Druga alternativa bi bila promena sistema u pravcu veće jednakosti i demokratije.⁵⁴ Valerštajn za života nije dao svoju čvrstu prognozu koja od ovih alternativa čeka čovečanstvo u budućnosti.

5. ZAKLJUČAK

Valerštajnova teorija svetskog kapitalističkog sistema pruža jedinstveni pristup razmatranju važnih tema ekonomskog i društvenog razvoja pojedinih država i teritorija, na osnovama istorijskog ekonomskog razvoja u kome ovaj razvoj nije predeterminisan, niti osiguran. Valerštajnovu insistiranje na svetskom sistemu kao jedinici analize, umesto pojedinačnih ekonomija, obezbeđuje razumevanje dinamike odnosa između delova jedinstvenog sistema koga čini mnoštvo država (političkih zajednica) i kultura, sa jedinstvenim ekonomskim prostorom i u kome su odnosi na relaciji centar – periferija ili polu-periferija zasnovani na eksploataciji i beskonačnoj akumulaciji kapitala. Valerštajnova teorija u ovom radu je primenjena na analizu ekonomskog razvoja zemalja centra i promene hegemonu u sistemu. U tom kontekstu je razmotren uspon SAD-a kao svetskog hegemonu nakon Drugog svetskog rata, značaj koji je u tom procesu imao ekonomski i finansijski sunovrat prethodnog hegemonu – Velike Britanije, ali i drugih evropskih ekonomija tokom Drugog svetskog rata. Upravo su stare evropske imperije u prethodnim vekovima ratujući za prevlast u imperijalnim osvajanjima ugrožavale sistem. Valerštajn daje jedinstveno objašnjenje načina ekonomskog uspona SAD-a, tokom “slavnih godina” nakon Drugog svetskog rata, kao i putanje opadanja njihove moći od početka 1970-ih godina. Valerštajn sve ovo stavlja u kontekst strukturne krize svetskog sistema za koga smatra da će u narednim decenijama biti zamenjen novim svetskim sistemom. Odnosi eksploatacije su osnova ovog sistema i oni se mogu uočiti kako u okvirima granica pojedinačnih političkih entiteta (država), tako i na nivou čitavog sistema između zemalja periferije i zemalja centra. Perspektiva razvoja kako zajednice, tako i pojedinca zavisi od toga da li je reč o prostoru centra, polu-periferije ili periferije. Današnje geopolitičke tenzije svedoče da se odnosi između delova svetskog sistema održavaju, ali i da se vremenom menjaju, te da je evrocentristički pristup pogrešan, upravo kako je tvrdio i sam Valerštajn.

54 Valerštajn (2016), str. 57.

LITERATURA

Bassano, G. (2023), Semiosphere and World-System, in Jacob, F. (ed), *Wallerstein 2.0 – Thinking and applying World-System Theory in 21st Century*, Verlag, Bielfeld, Pp. 73-95. <https://doi.org/10.1515/9783839460443-004>

Cameron, R. and Neal, L. (2003), *A Concise Economic History of the World*, OUP, Oxford, 4th edition

---

Gamble, A. (1994), *The Free Economy and the Strong State – The Politics of Thatcherism*, MacMillan, London. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-23387-8>

Fontana, G. L. (2006), The economic development of Europe in the nineteenth century (V): international exchanges and monetary systems, in Di Vittorio, A. (ed), *An Economic History of Europe – From expansion to development*, Routledge, London, Pp. 222-239

Elzner, V. (2021), *Kineski vek – Rađanje nove svetske sile*, Laguna, Beograd

---

Jacob, F. (2023), Wallerstein 2.0 – Thinking and applying World-System Theory in 21st Century, in Jacob, F. (ed), *Wallerstein 2.0 – Thinking and applying World-System Theory in 21st Century*, Verlag, Bielfeld, Pp. 7-33. <https://doi.org/10.1515/9783839460443-001>

Jakšić, M. (1985), *Periferna privreda i zavisni razvoj*, Ekonomski fakultet, Beograd

---

Jakšić, M. (1987), *Svetski kapitalistički sistem: Teorija i kritika Imanuela Valerštajna*, Ekonomski fakultet, Beograd

---

Jakšić, M. (2012), "Makroekonomija, politika i ekonomske performanse", *Ekonomske ideje i praksa*, Ekonomski fakultet, Beograd, br. 1, str. 9-26.

Jakšić, M. (2019), "Immanuel Valerštajn – Tvorac teorije svetskog sistema", *Ekonomske ideje i praksa*, Ekonomski fakultet, Beograd, br. 35, str. 7-29.

Jakšić, M. and Praščević, A. (2019), *Istorija ekonomije*, Ekonomski fakultet, Beograd

---

James, H. (2004), *The Nazi Dictatorship and the Deutsche Bank*, CUP, Cambridge (UK)

Popović, M. (2014), "Jedan osvrt na školu "Anala" i delo Fernana Brodela", *Naš trag* 2, Beograd, str. 74 – 88.

Robinson, W. I. (2011), "Globalization and the sociology of Immanuel Wallerstein: A critical appraisal", *International Sociology*, Pp. 1-23, SAGE

Schouten, P (2008) 'Theory Talk #13: Immanuel Wallerstein on World-Systems, the Imminent End of Capitalism and Unifying Social Science', Theory Talks, http://www.theory_talks.org/2008/08/theory-talk-13.html (04-08-2008)

Skidelsky, R. (2000), *John Maynard Keynes: Fighting for Britain 1937-1946*, Macmillan, London

---

Skidelsky, R. (2009), *Keynes: The Return of the Master*, Penguin Books, London. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780199591640.001.0001>

Stiglic, Dž. J. (2018), *Globalizacija i njene protivrečnosti*, MIBA Books, Beograd

---

Valerštajn, I. (2016), *Svetski sistem: Kriza i naučnik*, Ekonomski fakultet, Beograd

---

Van Hook, J. (2004), *Rebuilding Germany – The Creation of the Social Market Economy, 1945-1957*, CUP, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CB09780511511936>

<https://www.forbes.com/sites/russellflannery/2024/04/02/the-10-richest-chinese-billionaires-2024/?sh=379460e66b40> - *Forbes*, The 10 Richest Chinese Billionaires 2024, [Pristupljeno: 08/04/24]

<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/e9a5bc3c-718d-57d8-9558-ce325407f737/content> *Four decades of poverty reduction in China*, World Bank Group, [Pristupljeno: 08/04/24]
